

Nutqiy akt turlari

Abduraximova Dilnavoz Boqijon qizi

**Farg‘ona davlat universiteti magistratura bo‘limi lingvistika: o‘zbek tili
yo‘nalishi magistranti**

Annotatsiya: Ushbu maqola pragmalingvistika doirasida nutqiy aktning o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada nutqiy aktning pragmatik jihatlari, ularning ijtimoiy munosabatlarda tutgan o‘rni va kommunikativ vazifalari o‘rganiladi. Maqolada, shuningdek, nutqiy aktlarning tasnifi va ularning pragmatik funksiyalari haqida keng qamrovli ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy akt, lokutiv akt, illokutiv akt, perllokutiv akt, deklarativ akt, direktiv akt, ekspressiv akt, komissiv akt, kommunikativ niyat, nutq vaziyati, psixologik holat, va’da akti, buyruq akti.

Kirish.

Nutqiy aktlar lingvistik pragmatika bo‘limining markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib, 1962-yilda ingliz tilshunosi J. L. Ostin tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. U o‘zining "How to Do Things with Words" (So‘zlar bilan nimalar qilish mumkin) nomli asarida so‘zlash faqat faktlarni bildiruvchi akt emas, balki u orqali turli ijtimoiy va kommunikativ harakatlar ham amalga oshirilishini tushuntirgan. Ushbu tushuncha keyinchalik J. R. Serl tomonidan rivojlantirilib, turli nutqiy aktlar turlari va ularning xususiyatlari aniqlangan. Nutqiy aktlar tilshunoslik va muloqot nazariyasida muhim tushuncha hisoblanadi. Ushbu atama tilning og‘zaki yoki yozma shakllarida bajariladigan harakatlarni anglatadi. Nutqiy aktlar turli kontekstlarda insonlar tildan qanday maqsadlar uchun foydalanishini tushinishda markaziy o‘rinni egallaydi. Nutqiy aktning quyidagi turlari mavjud.

1. Lokutiv akt.

Lokutiv akt. Nutqiy faoliyatda talaffuz qilingan so‘z va iboralarning to‘g‘ridan to‘g‘ri ma’no ifodalashidir. Lokutiv aktda biror-bir voqea-hodisa haqida xabar beriladi. Masalan, “Tashqarida yomg‘ir yog‘moqda” degan gap lokutiv akt bo‘lib, unda yomg‘ir yog‘ayotgani to‘g‘risidagi xabar ma’lum qilinadi.

2. Illokutiv akt.

Illokutiv akt tushunchasi pragmalingvistikada inson tomonidan nutqiy jarayonda va nutqiy faoliyat vositasida bajariladigan harakat sifatida ta’riflanadi.

Har qanday gapni ifoda etishdan ma'lum bir maqsad ko'zlanadi. Bu maqsad til sohibi ongida doimo mavjud. Ushbu maqsadning voqealanishi esa illokutiv akt natijasidir.¹ Illokutiv akt quyidagi kommunikativ maqsadlarni o'z ichiga oladi: iltimos qilish, kechirim so'rash, ogohlantirish, buyruq berish, va'da berish, minnatdorchilik bildirish, tanqid qilish va boshqalar. Masalan, “Iltimos, derazani yoping” iborasi iltimos qilish illokutiv aktidir. Yoki “Ertaga teatrga olib boraman” gapini talaffuz etish vositasida shu voqea haqida xabar berish bilan birga va'da berish kabi kommunikativ maqsad ifodalangan.

3. Perlokutiv akt.

Perlokutiv akt tinglovchiga gapning ko'rsatgan ta'sirini ifodalaydi. Nutqiy faoliyatning ta'sir etish bosqichi perlokutiv akt nomini olgan. Bu akt gap orqali hosil bo'lgan javob yoki reaksiyani anglatadi. Masalan, kimdir “Yong'in bor!” desa va tinglovchi binodan chiqib ketse, bu perlokutiv akt hisoblanadi. J. R. Serl konsepsiyasi bo'yicha nutqiy akt quyidagi turlarga bo'linadi.

4. Deklarativ akt.

Deklarativ aktda so'zlovchi o'z nutqi bilan biror-bir holatni yoki vaziyatni o'zgartiradi. Bunga nikoh e'lon qilish, g'olibni aniqlash yoki kimnidir lavozimga tayinlash kabi nutqiy aktlar kiradi. Masalan, sudyaning “Siz aybsiz deb topamiz” degan gapi deklarativ akt hisoblanadi. Bu gap bilan ayblov bekor qilinadi.

5. Direktiv akt.

Direktiv akt kimnidir biror ish qilishga undash uchun ishlatiladi. Buyruq, iltimos yoki takliflar bu turga kiradi. Masalan, “Kitobni menga uzatib yuborasizmi?” gapi direktiv akt hisoblanadi.

6. Ekspressiv akt.

Ekspressiv aktlar so'zlovchining his-tuyg'ulari, munosabatlari yoki kayfiyatini ifodalaydi. Bunga minnatdorchilik bildirish, tabriklash yoki uzr so'rash kiradi. Masalan, “Kechikkanim uchun uzr so'rayman” iborasi ekspressiv aktdir.

7. Komissiv akt.

Komissiv akt so'zlovchining kelgusidagi harakatga majburiyat olishi yoki va'da berishini bildiradi. Va'dalar, takliflar va qasamyodlar komissiv aktlarga kiradi. Masalan, “Men loyiha ishini ertaga tugataman” iborasi komissiv aktdir.

¹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент, 2008.

Xulosa.

Nutqiy aktlarni tushunish samarali muloqot uchun muhimdir. Har bir nutqiy akt o‘ziga xos maqsadni bajaradi va insonlarga o‘z niyatlarini ifodalashga hamda muloqot maqsadlariga erishishga yordam beradi. Ushbu jihatlarni o‘zlashtirish til va insonlararo muloqot ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Nutqiy aktlar tili va muloqot jarayonlarini chuqur tushunishga yordam beruvchi asosiy nazariy tushunchalardan biridir. Har bir nutqiy akt turi so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning maqsadi va xususiyatini ochib beradi. Bu turlar faqatgina muloqotning shakli emas, balki so‘zlovchi va tinglovchining ijtimoiy rollarini ham aks ettiradi.

Kommunikatsiya maqsadi: Nutqiy akt insonlar o‘rtasidagi muloqotni aniq maqsadlar asosida qurishga yordam beradi. Masalan, representativ akt haqiqatni ifodalashga qaratilgan bo‘lsa, komissiv akt kelajakdagi harakatni kafolatlaydi.

Ijtimoiy muloqot: Har bir nutqiy akt turi ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi va mustahkamlaydi. Direktiv akt orqali inson boshqalarni harakatga undasa, ekspressiv akt orqali hissiyotlarni ifodalashi mumkin.

Tilning harakatlantiruvchi kuchi: Deklarativ akt til orqali real hayotda muhim o‘zgarishlarni amalga oshirish qudratini namoyon qiladi. Bunda til faqat aloqa vositasi emas, balki ijtimoiy tuzilmalarni shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Muloqot samaradorligi: Nutqiy akt muloqot samaradorligini oshirishga yordam beradi, chunki u so‘zlovchining maqsadini va tinglovchining reaksiyasini aniq tushunish imkonini beradi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press.
2. Журавлев, А. Н. (2000). Прагматика и семантика речевых актов. Вестник МГУ. Серия Филология, 4, 37-42.
3. Куликов Л. В. (2002). Теория речевых актов: основные концепции и направления. Филологические науки, 5, 45-52.
4. Мирзаев Ш. Х. (2018). Речевые акты: классификация и функции. Узбекский язык и литература, 2, 56-60.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент, 2008.
6. Searle J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Хакимов М., Газиева М. Прагмалингвистика асослари. Тошкент, 2020.
8. Yuldashev, I. (2019). Communicative Strategies in Speech Acts. International Journal of Linguistics and Culture, 8(3), 112-118.

Research Science and Innovation House